

امروزه در محافل فرهنگی و علمی و اسلام‌شناسی و ایران‌شناسی دایرةالمعارف تشیع اثری شناخته شده است.

از زمان تأسیس دفتر این دایرةالمعارف در سال ۱۳۶۱، سیزده سال می‌گذرد. این اثر در ۱۰ الی ۱۲ مجلد برنامه‌ریزی شده است. تاکنون مجلدات زیر انتشار یافته است.

- مجلد اول (از آب تا احیاء)، ۱۳۶۶.

- مجلد دوم (از اخبار تا پایان الف)، ۱۳۶۹.

- مجلد سوم (از ب تا پیکار - آخر حرف پ) ۱۳۷۱.

- مجلد چهارم (از تابعیت، تفسیر) ۱۳۷۳.

و مجلد پنجم از اواخر حرف ت تا حدوداً اواخر حرف ج در دست حروفچینی است و انشاءالله تا پایان سال جاری و حداکثر تا بهار ۱۳۷۵ انتشار خواهد یافت.

مؤسس اول این دایرةالمعارف بنیاد اسلامی طاهر بود که با برخورداری از بخشی از موقوفه شادروان سیدابوالفضل تولیت آخرین متولی آستانة حضرت معصومه علیهاالسلام در سالهای منتهی به انقلاب، سازمان دایرةالمعارف را به سرپرستی استاد دکتر مهدی محقق در سال ۱۳۶۱ تشکیل داد. استاد محقق پس از طرح ریزی این دایرةالمعارف با دستیاری کامران فانی و بهاءالدين خرمشاهی در سال ۱۳۶۲ به دلیل اشتغال به مأموریت علمی جدید (تأسیس بنیاد دانشنامه جهان اسلام زیر نظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای که در آن هنگام ریاست جمهوری کشور را عهده‌دار

بودند) از سرپرستی این اثر کناره گیری کرد و آقای احمد صدرحاج سید جوادی عهده دار سرپرستی این اثر شد و تا امروز با همکاری و ویراستاران و دستیاران نامبرده و حجة الاسلام حسن یوسفی اشکوری، به مدیریت سختکوشانه خود ادامه می دهند.

در سالهای ۱۳۶۶ - ۱۳۶۷ مشکلاتی برای بنیاد اسلامی طاهر و موقوفات مرحوم تولیت پیش آمد، و نهایتاً آن موقوفات از جمله بنیاد اسلامی طاهر به نظارت دانشگاه امام صادق (ع) واگذار شد و سازمان دایرة المعارف تشیع بلا تکلیف ماند و چندی با قرض و قول به حیات متزلزل خود ادامه داد تا آنکه به پایمردی یکی از مؤلفان آقای دکتر سید محمد مهدی جعفری (استاد دانشگاه شیراز)، بنیاد خیریه و فرهنگی شط که برای اداره موقوفه کوچک بازمانده از جوان شهید، شادروان سعید محبی تشکیل شده بود، داوطلب ادامه مالی و اداری سازمان دایرة المعارف تشیع شد و بلافاصله با همت مدیره کاردان آن بنیاد سرکار خانم فهیمه محبی، این ادغام صورت گرفت و خانم محبی خود مدیریت داخلی و کارهای مالی و دفتری و اجرایی دایرة المعارف را زیر نظارت و اشراف همه جانبه آقای صدر عهده دار شد و با همت و سختکوشی ذاتی این بانوی فرهنگپرور دایرة المعارف تشیع سر و سامانی تازه به خود گرفت، و مجلدات اولیه آن انتشار یافت و مجلد اول و دوم به تجدید چاپهای مکرر رسید. در جنب دایرة المعارف تشیع، به نشر آثار دیگر هم اقدام شد از جمله کتاب تشیع که از مقاله بلند و ۱۸ قسمتی تشیع در همین دایرة المعارف، تشکیل یافته است و قرار است به زبانهای دیگر از جمله عربی، انگلیسی و فرانسه هم ترجمه شود.

مؤلفان دایرة المعارف

مؤلفان این اثر عده ای از استادان برجسته حوزه های علمیه و دانشگاههای ایران هستند که ذیلاً به نام و زمینه تخصص و مقاله نگاری هر یک از آنان اشاره می شود:

- ۱- دکتر پرویز اذکابی (معرفی بخشی از کتابها، نجوم، زندگینامه)
- ۲- دکتر مرتضی اسعدی (تاریخ و جغرافیای کشورهای جهان)
- ۳- حسن انوشه (تاریخ، جغرافیا، ادبیات فارسی، زندگینامه)
- ۴- دکتر شهرام پازوکی (عرفان)
- ۵- حجة الاسلام سید مهدی حائری قزوینی (رجال، حدیث، دعا)
- ۶- دکتر سید محمد حسینی (علوم قرآنی و ادبیات عرب)
- ۷- دکتر اصغر دادبه (کلام، منطق، اخلاق)
- ۸- شادروان ابوالقاسم رفیعی مهرآبادی (زندگینامه هنرمندان)
- ۹- دکتر محمد حسین روحانی (معرفی کتابها و بعضی فرقه ها)
- ۱۰- شادروان دکتر عباس زریاب خویی (سیره ائمه اطهار (ع)، صحابه، تاریخ صدر اسلام، زندگینامه)

بنا، اسکناس

مجله

دایرة المعارف شیخ

فهرست مؤلفان مقالات

زیر

دکتر محمدی شفق

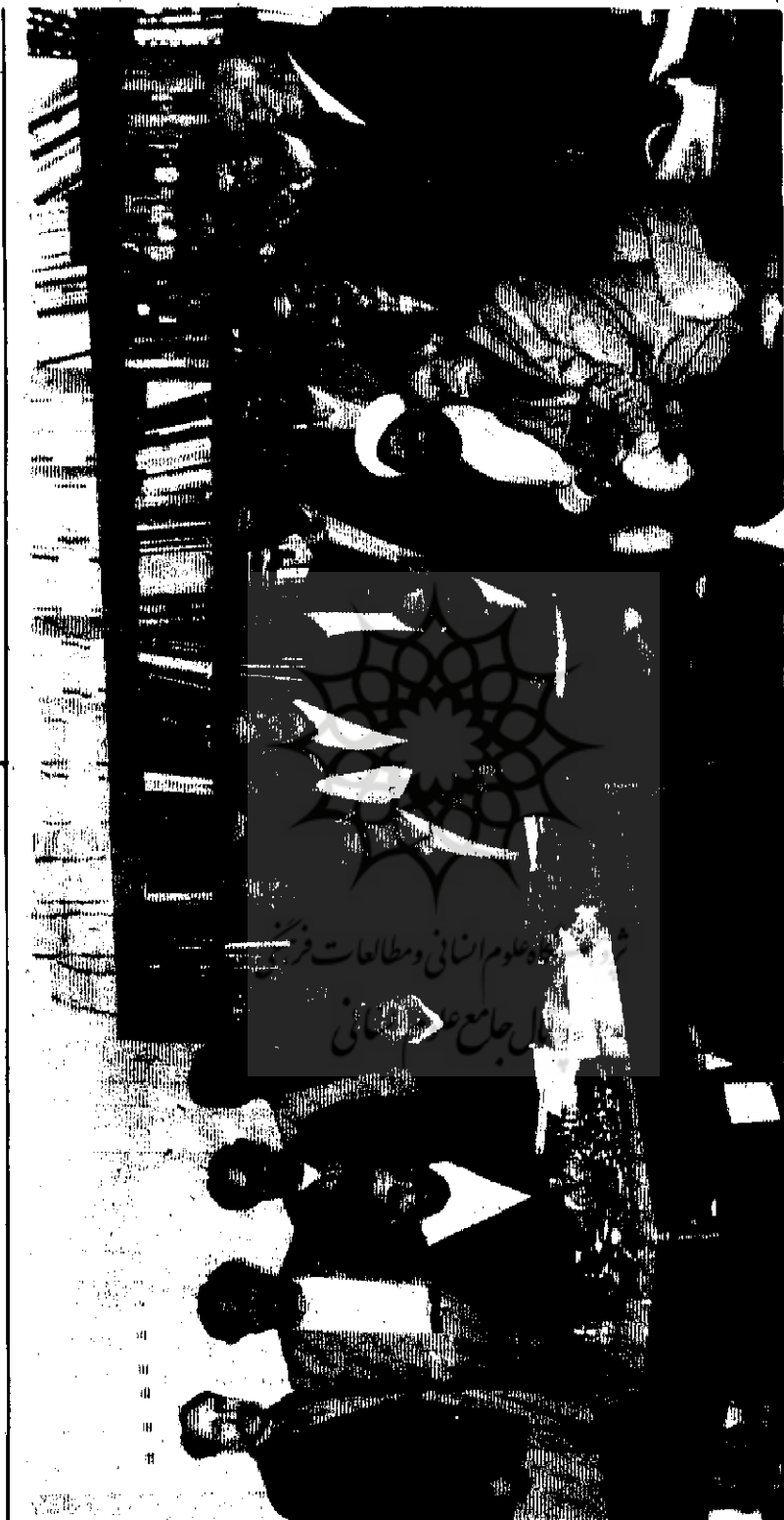
شماره ۱۳۲۲

خانم فهیمه محبی

۳۲۸

- ۱۱ - عبدالحسین شهید صالحی (آستانه‌ها، آله، امامزاده‌ها)
- ۱۲ - شادروان دکتر محمدرضا صالحی کرمانی (فقه و اصول)
- ۱۳ - دکتر حسین قره‌چانلو (جغرافیای تاریخ، امامزاده‌ها)
- ۱۴ - شادروان دکتر حسین کریمان (جغرافیای تاریخی، امامزاده‌ها، زندگینامه - کلاً هفتاد مقاله)
- ۱۵ - شادروان دکتر محمدحسین مشایخ فریدنی (مناقب ائمه اطهار (ع)، فرهنگ شیعه در شبه قاره هند، ادبیات عرب، صحابه، زندگینامه)
- ۱۶ - شادروان حجة الاسلام محمد صادق نصیری (فقه و اصول)
- ۱۷ - دکتر پرویز ورجاوند (آرامگاهها، امامزاده‌ها، باستانشناسی، هنر) علاوه بر این بزرگواران عده‌ای نیز در سالهای اخیر و پس از انتشار مجلدات اولیه، به هیأت تحریریه و مؤلفان این دایرةالمعارف پیوسته‌اند از جمله:
- ۱۸ - علی رفیعی (عرفان، فرقه‌ها، زندگینامه، اخلاق)
- ۱۹ - حسن سیدعرب (فلسفه، اخلاق)
- ۲۰ - حجة الاسلام محمدرضا انصاری (فقه و اصول)
- ۲۱ - علیرضا ذکاوتی قراگزلو (زندگینامه)
- ۲۲ - سید علیرضا علی نقی (موسیقی)

○ آبان ماه ۱۳۷۱ - محل دایرةالمعارف نشیخ - به مناسبت انتشار جلد سوم دایرةالمعارف، ایستاده از راست: دکتر تقی طاهری - داود حاتمی - مهندس علی طاهری - کامران فانی - دکتر سیدمحمد حسینی - دکتر اصغر دادبه - علی اکبر عطفی - سید محمدتقی جعفری - احمد صدر حاج سیدجوادی - علی رفیعی - خانم مشایخ فریدنی - مرتضی اسعدی - حسن انوشه - مهر داد نیکام - بازو کی - بهاءالدین خزینشاهی، نشسته از راست: محمدحسین شهیدی صالحی - یوسفی اشکوری - باقر عاقلی - دکتر عباس زریاب خوبی - سیدعلی کمالی - واصلی حائری

تقسیم تقویم، اقسام تقویم که همان گاشماری یا شمیر دیگران
 تاریخ گفتهاند از زمان قبل از اسلام چنانکه تفریاده در کتاب گاه
 ششمین خرداد ۱۰۱-۱۲۰ ذکر می کنند عبارتند از تاریخ
 اردشیری، تاریخ اسکندری، تاریخ ساسانی قدیم، تاریخ روستانی
 جدید و از طلوع اسلام تقویم هجری قمری، تقویم هجری شمسی،
 تقویم جلالی که برای اطلاع از چگونگی محاسبات اوقات
 ماه و سال درین تقویمها باید به کتابهای الکتاب ثالثه در محاسبات
 طبرستان و المعارف فارسی گاشماری تفری زاده، ۱۰۰-۱۲۰ مراجعه
 نمود.

چون در این مقال نامی از اسطرلاب و زیح برده می شود بیان اندک
 توضیحی در مورد آنها ضروری می نماید.

اسطرلاب ظاهر الیطنی است یونانی به معنی ترازوی آفتاب
 که اسطر یعنی ترازو و لآب یعنی آفتاب. لیونستان بیرونی گفته
 است: «... نامش اسطر لآبون ای آینه نجوم و حمزه اسپاهانی او را از
 پاریس بیرون آورد که نامش ستاره باب است و بدین آلت دانسته آید
 وقتهاست (التفهیم، ۲۸۵) و آن آلتی است فلزی - بیشتر از برنج
 سازند - به قطر ۶۰ تا ۲۰ سانتیمتر به شکل غالباً دایره مدرج قابل
 حمل که برای اندازه گیری ارتفاع ستارگان و احکام آنها و حل
 بعضی مسائل علمی و نظری و از چند نوع ساخته شده است:
 اسطرلاب سطح یا مکعب، اسطرلاب تمام، اسطرلاب نیمه و غیره.

اسطرلاب را ساخته ارسطاطالیس می دانند که سالها قبل از میلاد
 برای اندازه گیری موضع و ارتفاع ستارگان و گردش ماه و خورشید
 تعیین اوقات شب و روز اختراع شده است. حکمای شیعه در مورد
 اسطرلاب و احکام نجومی آن کتابهای مفصلی تألیف نمودند که
 در جای خود مذکور افتاده است. برای اطلاع از کیفیت این آلات
 نجومی که پس از ظهور دوربینها و تلسکوپهای فضائی به کلی
 متروک شده است به مراجع مربوطه به آن توجه است نامه (دین)
 اسطرلاب در اسامه کبیر

زیح، این کلمه را از زه فارسی زیگ است قدیم تر فارسی به

قطر
 سطح

زاده
 زاده

تاریخ

تسکریهای

زاده

زاده زینب از ستمخانه بی بی
 شماره مطبوعه بی بی بی
 برای بی بی و از آن کتاب گفته اند

- ۲۳ - مصطفی قلی زاده (شعرا و ادبیات عرب).
 ۲۴ - علی اکبر عطفی (ادبیات فارسی)
 ۲۵ - استاد سیدعلی کمالی دزفولی (علوم قرآنی)
 ۲۶ - رضا رضا زاده لنگرودی (فرقه‌ها)
 ۲۷ - سیدعلی آل داود (زندگی‌نامه)
 ۲۸ - سیدصادق سجادی (تاریخ و فرهنگ شیعه)
 ۲۹ - داود حاتمی (تعزیه، عزاداری)
 ۳۰ - ابوالفضل خطیبی (تاریخ)
 ۳۱ - علی بهرامیان (تاریخ)
 ۳۲ - مهر داد نیکنام (هنرمندان)
 ۳۳ - دکتر سید محمد مهدی جعفری (علوم قرآنی)
 ۳۴ - سید محمد تقی میرابوالقاسمی (فرهنگ عامه)
 ۳۵ - آیت‌الله سید محمد هادی معرفت (بعضی مقالات علوم قرآنی)
 ۳۶ - سرپرست و ویراستاران دایرةالمعارف نیز هر یک نگارش مقالاتی را عهده‌دار

هستند.

بعضی مؤلفان هستند فقط نگارش یک یا دو مقاله را پذیرفته‌اند. نظیر آقای جو یا جهانبخش که نگارش مقاله فردوسی را با تکیه بر بحث در باره مذهب او تقبل کرده است.

دامنه و موضوعات دایرةالمعارف

این اثر به کل معارف اسلامی و فرهنگ شیعه، با تأکید بر فرهنگ ایرانی که بزرگترین مهد تشیع امامیه است می‌پردازد.

عمده‌ترین مباحثی که در دایرةالمعارف تشیع مطرح است، عبارتند از:

۱ - شرح مفاهیم کلیدی و اعلام قرآن مجید همراه با معرفی خود قرآن و آیه‌های معروف و یکصد و چهارده سوره. نقطه قوت این بخش معرفی تفسیر و تفاسیر شیعه است از عهد امیرالمؤمنین علی (ع) تا پس از شادروان علامه طباطبایی. این قسمت که بیش از یکصد و بیست صفحه چاپی دایرةالمعارف (مجلد چهارم) را به خود اختصاص داده است، بیش از ۶۰۰ تفسیر را که یا نسخه خطی آن در کتابخانه‌ای از کتابخانه‌های جهان محفوظ است، یا به چاپ رسیده است، یا در مطاوی کتابهای دیگر (مانند تفسیر نعمانی در دل بحار الانوار) مستدرج و محفوظ است، معرفی گردیده است.

۲. شرح و توضیح احادیث معروف و اصطلاحات علم‌الحديث و تاریخ حدیث و معرفی بیش از دو هزار تن از راویان حدیث شیعه.

۵ از راست: بهاء‌الدین خرمشاهی - دکتر احمدصدر حاج سید جوادی - کامران فانی و یوسفی اشکوری

۳. اصطلاحات فقهی بر مبنای مدارک قدیم و جدید شیعی و گاه با تطبیق با فقه مذاهب دیگر اسلامی.
۴. اصطلاحات اصول فقه و تاریخچه آنها، مانند اجتهاد و نظایر آن.
۵. اصطلاحات کلامی، بر مبنای مدارک قدیم و جدید شیعه و گاه تطبیقی، همچنین معرفی فرقه‌های شیعه.
۶. ادعیه که شامل معرفی اکثر دعا‌های مروی از معصومین علیهم السلام و اصحاب ایشان است، نیز حرزها و تعویذها.
۷. اصطلاحات منطقی
۸. اصطلاحات فلسفی
۹. اصطلاحات اخلاقی
۱۰. اصطلاحات عرفانی و معرفی بعضی از مکتبها و سلسله‌های شیعی.
۱۱. زندگینامه اعلام اسلام، تشیع و در درجه اول سیره نبوی و سیره ائمه اطهار (ع) و صحابه و اصحاب و رجال علوم اسلامی از مفسرین و فقها و محدثین و متکلمین، و فلاسفه و عرفا و علما و هنرمندان و دیگران. شایان توجه است که تعداد کثیری از امامزادگان از مقالاتی که با لفظ «امامزاده» آغاز شده، معرفی شده‌اند، که هم از نظر نسب‌شناسی امامزاده و هم از نظر باستان‌شناسی بنای بقعه امامزاده حائز اهمیت است. همچنین به معرفی خاندانها و قبایل و بعضی سلسله‌های شیعه تحت

- عنوان «آل» (بیش از ۴۰۰ مورد) و تعداد معتنابهی «نبی» و معدودی «خاندان» نیز پرداخته شده است.
۱۲. معرفی رجال تاریخی و حوادث تاریخی مهم اسلام و شیعه نظیر غزوات و جنگها و صلحها و پیمانها علی الخصوص وقایع مهمی چون واقعه کربلا و قیام مختار و توابین و شورش حره، تا برسد به عصر جدید و حوادث مهمی چون انقلاب مشروطیت و انقلاب اسلامی ایران.
۱۳. معرفی اماکن جغرافیایی از جمله معرفی بیش از ۴۵ کشور اسلامی و کشورهای که مسلمانان در آنجا اقلیت معتنابهی دارند، با نظر به تاریخ تشیع در آنجا و معرفی شهرها و بخش‌های شیعه‌نشین با تأکید بر جغرافیای ایران. در مورد سایر مناطق جغرافیایی نظیر اروپا و آمریکا و آفریقا نیز بحث اصلی مقالات متمرکز به مطالعه تشیع و وضع شیعیان است.
۱۴. ادبیات فارسی با تکیه و تأکید بر شعرا و ادبای شیعه و آثار منظوم و منظوری که ربط شیعی بیشتر دارند مانند مدایح و منقبت‌های چهارده معصوم (ع) یا مرثی‌های مخصوصاً مرثی‌های مربوط به عاشورا و نیز حماسه‌های دینی مانند خاوران‌نامه و حمله حیدری و نظایر آنها. یا بحث در تشیع یا میزان گرایش شیعی شعرایی چون سنایی، انوری، سعدی، مولانا، حافظ و جامی و نظایر آنان.
۱۵. ادبیات عربی، شامل شرح حال شعرا و ادبای بزرگ عربی زبان شیعه اعم از ایرانی و عرب و هندی و پاکستانی و جز آنها.
۱۶. هنر و باستان‌شناسی، شامل معرفی هنرمندان بزرگ از جمله خوشنویسان، نقاشان، معماران، بنایان و ابنیه‌ای که از نظر تاریخ و فرهنگ شیعه اهمیت دارد، نظیر مساجد، آستانه‌ها، امامزاده‌ها، آرامگاهها، بقعه‌ها، تکایا، حسینیه‌ها، خانقاهها، امام‌بارها، و بعضی آب‌انبارها و برجها و باغها و پلها و سقاخانه‌ها و نظایر آنها.
۱۷. معرفی کتابهای مهم نویسندگان شیعه، کتابهایی که به نحوی ربط، اعم از مثبت و منفی، معتنابه با فرهنگ و تاریخ شیعه دارد.
- نکته مهم در مورد موضوعات و محتویات دایرةالمعارف حاضر این است که در آن ربط شیعی به تمام و کمال رعایت شده است و اکثریت قریب به اتفاق مقالات به معارف و فرهنگ تشیع، به ویژه در ایران - به عنوان بزرگترین مهد و مرکز تشیع - ارتباط دارد. گاه نحوه این ارتباط منفی است، یعنی مخالفان و منتقدان شیعه نیز مطرح شده‌اند، نظیر ابن تیمیه و نظایر او. گاه نیز مقالاتی که اهمیت اسلامی - و نه فقط شیعی - اساسی دارند مانند الله / خداوند، قرآن مجید، سیره نبوی و بعضی از کبار صحابه، مکه، کعبه / مسجدالحرام، سه خلیفه اول از خلفای راشدین (حضرت امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام که جای خود دارد)، مطرح شده‌اند. در این موارد هم نحوه نگرش شیعه به آنها - که در بعضی موارد تفاوتی با اهل سنت ندارد - بیان شده است. حتی مقاله‌هایی در ذیل عناوینی چون اشاعر، و اهل سنت داریم که طبعاً نظر شیعه را نسبت به آنان منعکس می‌نماید.
- یک نکته مهم شایان توجه و تذکار دیگر این است که یک اصل اصیل و جهانی دایرةالمعارف نویسی رانیز همواره، چه ما و پرستاران و تدوین‌کنندگان و برنامه‌ریزان دایرةالمعارف، و چه

دایرة المعارف شیعی

زیر

احمد علی سیستانی

کامران، سالارین

جلد سوم

ب. پیکار

دایرة المعارف شیعی

شماره ۱۳۷۱

دایرة المعارف شیعی

زیر

احمد علی سیستانی

کامران، سالارین

جلد سوم

جلد پنجم

تابیت فیر

دایرة المعارف شیعی

شماره ۱۳۷۲

مؤلفان، رعایت می‌کنیم؛ و آن عینیت‌گرایی و استقلال و فاصله‌گیری از آراء و نظریات شخصی مؤلفان است. فی‌المثل استاد دکتر یدالله سخابی مقاله‌ای تحت عنوان «آدم» برای این دایرة‌المعارف نگاشته بودند که هیأت ویراستاران آن را نپذیرفتند، زیرا فقط منعکس کننده نظرگاه و تحقیقات و نگرش جدید و خارق اجماع یک نویسنده بود، در حالی که این مقاله و هر مقاله دیگری در این دایرة‌المعارف باید منعکس کننده نظریات عام بزرگان و علمای شیعه در طول تاریخ ۱۴ قرن شیعه باشد. یا مثال واقعی و زنده دیگری می‌زنم. شادروان دکتر محمدحسین مشایخ فریدنی، اعلی‌الله مقامه، که از بزرگترین و پرکارترین همکاران و نویسندگان دایرة‌المعارف تشیع بودند (و جمعاً برای ما درست ۲۵۰ مقاله بلند و کوتاه مرقوم فرمودند)، مقاله بسیار اصیل و پراطلاع و خوش تدوین و خوش اختلاقیانه‌ای در باره ابوبکر خلیفه اول را شدین نگاشته بودند. این مقاله علاوه بر شرح و بیان همه خدمات و مناقب ابوبکر، همدلانه و بالحن درست انسانی و اخوانی نوشته شده بود. این مقاله در شورای تحریریه یا هیأت ویراستاران این دایرة‌المعارف مطرح شد. آقای فانی فرمودند اشکال این مقاله این است که به جای انعکاس نظرگاه تاریخی و ۱۴ قرنه شیعه نسبت به ابوبکر و کار و کارنامه او، یا نظرگاه اهل سنت را منعکس می‌کند یا نظرگاه بی‌طرفانه افراطی را، آیا این چهره‌ای است که شیعه در طول تاریخش از ابوبکر ترسیم کرده است، یا حال که ترسیم شده است آیا آن را درست و بدون هیچ مشکل و پیامدهای منفی، می‌پذیرد؟ پاسخ ما منفی بود. آقای فانی گفتند مگر این نیست که شیعه ایرادها و انتقادهایی به کار و کارنامه ابوبکر دارد که قدمای شیعه تحت عنوان

«مطاعن» از آن یاد می‌کردند؟ گفتیم چرا؟ گفتند پس چرا ما باید تصویری که با تصویر رسمی شیعه از ابوبکر فرق دارد ارائه کنیم؟ حاصل آنکه فصل یا زیر فصلی تحت عنوان انتقادهای شیعه از ابوبکر به ذیل این مقاله افزودیم و نتیجه آن شد که از نظرگاه غیر شیعی، یا شخصی عدول کردیم و به نظرگاه جمعی و رسمی شیعه وفا کردیم و انطباق یافتیم.

□

چند کلمه‌ای هم از مشکلات عملی و اجرایی بنویسیم. مشکل اول مشکل مالی است، اگر سرمایه و همت والای یک بانوی متعهد و کوشا و خادم فرهنگ شیعه - سرکار خانم محبی - نبوده، در حال حاضر چند سالی از تعطیل این دایرةالمعارف ضعیف البنیه می‌گذشت. بعضی تصور می‌کنند دولت حمایت عظیمی از این طرح به عمل می‌آورد. حقیقت این است که حمایت دولت در حد ناچیزی است. یعنی در حد واگذاری کاغذ به قیمت دولتی، و واگذاری یک دستگاه کامپیوتر و خرید چند صد نسخه از اثر است که نظیر این کمک را شاید در حق چند هزار طرح و تحقیق دیگر هم انجام می‌دهد، و ما همین یاریها را هم همیشه ارج می‌گذاریم و شاکریم. این دایرةالمعارف مثل چند کار مرجع و ماندگار مهم دیگر از لغت‌نامه دهخدا و دایرةالمعارف فارسی مصاحب گرفته تا همین نشریه نجیب و فقیر و در لبه پر نگاه تعطیل کلک، فقط بر محور عشق و سختکوشی و سخت‌جانی چند عنصر فداکار و فرهنگ دوست می‌گردد. به قول معروف، بیستون را عشق کند و شهرتش فرهاد برد. درست مثل صنعت بحران زده و بی‌رونق نشر امروز ایران، که اگر همتهای عاشقانه و عشقهای با همت بلندی از کسانی چند عبدالرحیم جعفری و رضائی و بعضی از علمیا و علیرضا حیدری و جناب طهوری نبود و نباشد، کارزار بود، و نشر ما در حد بدوی مثل بعضی کشورهای همسایه درجا می‌زد.

لا بد بعضی از خوانندگان خواهند گفت خوب چه اشکال دارد باید هم عشق در کار باشد. اشکالش این است که این طرحها قائم به فرد می‌شود. و بدون آن افراد فداکار این طرحها را نمی‌توان ادامه داد، یا فی‌المثل جلد سوم دایرةالمعارف فارسی را پس از ۳۰ سال هم نمی‌توان منتشر کرد، و تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل. باری مشکلاتی که ما در این ۱۳-۱۴ سال تحمل کرده‌ایم و همچنان تحمل خواهیم کرد، ناجدی است که بنده به شوخی حاکی از حقیقت نام «دایرةالمعارف تشیع» را «دایرةالمصائب تشیع» گذارده‌ام.